

INSHA NOTES COMPLETE

Utungo unaoundwa kwa mfululizo wa sentensi zinazozungumzia jambo, tukio au kitu fulani

Aina

I. INSHA ZA KAWAIDA

a) Insha ya Picha

Ambapo mwanafunzi amepewa picha kadha na kutakiwa kutunga kisa na kueleza yote yanayotokea kwenye picha hizo. Chunguza vizuri ujue kinachotokea katika hizo picha.

Kichwa kiafikiane na picha ulizopewa.

Kila picha ipangwe na kuwa na aya moja.

b) Insha ya Methali

Insha inayosimulia kisa kinachoonyesha ukweli au uongo wa methali Fulani.

Wazia methali nyingine za kutilia mkazo methali uliyopewa.

Muundo

Kichwa

methali yenyewe

Utangulizi

i. Maana ya juu/wazi

ii. Maana ya ndani/batini

Mwili

kisa kinachofungamana na methali cha kweli au cha kubuni

Hitimisho

funzo/maadili

c) Insha ya Maelezo

Inayohusu kutoa ufafanuzi kuhusu mahali, kitu au jambo fulani kama vile ugonjwa wa ukimwi, umuhimu wa maji, n.k.

d) Insha ya Masimulizi

Ambapo unatakiwa kusimulia hadithi, kisa au tukio kuhusu jinsi mambo fulani yalivyotokea. Huweza kuanzia kwa 'Ilikuwa...'

e) Insha ya Mdokezo

Ambapo umepewa mdokezo wa kuanzia (xxx...) au kumalizia (...xxx) k.m. '...tangu siku hiyo alikula yamini kutopuuza ushauri wa wazazi wake tena'

f) Insha ya Mjadala

Ambapo unatakiwa kujadili suala fulani k.m. 'Shule za mabweni zina manufaa' au 'Kujiajiri ni bora kuliko kuajiriwa' Jadili.

Unapaswa:

Kuunga

Kupinga

Kutoa uamuzi kutegemea upande ulio na hoja nyingi au nzito.

g) Insha ya Mawazo

a Inayohusu mambo ya kuwaza kuhusu jambo fulani k.m. 'MIMI NYUKI'

Ni nani asiyenifahamu mimi nyuki.

a) Insha ya Mazungumzo

Maongeo ya kawaida ambayo huandikwa kama tamthilia

MAZUNGUMZO BAINA YA...

Muundo

Kichwa

Jina la msemaji kwa herufi kubwa likifuatwa na koloni

Maneno ya msemaji

maelezo ya mandhari na vitendo vya msemaji kwenye mabano

Wazungumzaji wasikike kama watu wa kawaida

Pawepo na sentensi ndefu na fupi

Matumizi ya vihisishi

Ukatizaji wa maneno...

2. TUNGO ZA KIUAMILIFU

Ambazo hutekeleza kazi maalum na huwa na muundo maalum.

Dayalojia

Mazungumzo kati ya watu wawili au zaidi kuhusu jambo au mada fulani

DAYALOGIA BAINA YA...

Huwa na utangulizi, mwili na hitimisho

Mahojiano

Mazungumzo yanayoendeshwa kwa muundo wa maswali na majibu (MAHOJIANO BAINA YA...)

Barua ya Kirafiki

Inayoandikwa kwa ndugu, jamaa na marafiki.

Muundo

Anwani ya mwandishi (wima au mshazari. Jina lisiwekwe!)

Tarehe ya kuandikwa barua (22 Februari, 2011)

Mwanzo wa barua (kwa ... mpendwa/kwenu...

utangulizi (salamu, kumjuliana hali)

mwili/yaliyomo (ujumbe)

Hitimisho (Kwa leo sina mengi.

Wasalimie jamaa wote. Ni mimi wako/wenu, Jina (wima au mshazari)

Barua Rasmi/Kwa Mhariri

Barua ambazo huandikwa na kutumwa ofisini kwa kutaka kuomba kazi, kuomba msaada, malalamiko, kutoa maoni gazetini, n.k.

Muundo

Anwani ya mwandishi (wima au mshazari)

Tarehe ya kuandikwa (usiweke jina).

Marejeleo k.m. REJ: SUD/MSS/054/009 (nambari ya kumbukumbu, faili au nambari ya barua)

Cheo na anwani ya mwandikiwa k.m. Mkurugenzi, Kiwanda cha majani chai cha Kangaita, S.L.P, 12000, Kerugoya au Mhariri wa Gazeti la 'Nation', S.L.P 89000, Nairobi au KWA ANAYEHUSIKA

Kupitia kwa: MWALIMU MKUU, anwani Mtajo k.m. Kwa Bwana/Bibi/Profesa/Daktari/Mhubiri Kichwa cha barua k.m. MINT: OMBI LA KAZI YA UALIMU/MAPENDEKEZO KUHUSU JUMA MRISHO/ MWALIKO WA KUHUDHURIA KONGAMANO LA KISWAHILI

Utangulizi (Mintaarafu ya tangazo mlilochapisha...naandika kuomba...jinsia...ahadi kufanya kazi kwa bidii)

Mwili (matatizo, madhara, mapendekezo (naomba, paswa, stahili, naonelea ni bora)

Hitimisho (Natumai, Nitashukuru...Wako mwaminifu/mtiifu, sahihi, jina /cheo, Chama cha Kiswahili. Nakala kwa: (i), (ii) (wima au mshazari)

Barua ya Gazetini Iliyohaririwa

Kichwa (kwa herufi ndogo na usemi halisi)

mtajo (Mhariri,)

Utangulizi (Naandika kueleza...)

Mwili (malalamiko, maoni, maombi, mapendekezo)

Hitimisho (Natumai...) jina na anwani ya mwandishi)

Tahariri

Maelezo mafupi ya mhariri wa gazeti kutoa mawazo, maoni au msimamo wa chombo cha habari anachowakilisha kuhusu suala maalum na muhimu.

Muundo

GAZETI LA MZALENDU

Februari 24, 2011

HATIMA YA WATAHINIWA

Yaliyomo

Imeandikwa na...

Hotuba

Maelezo yanayotolewa mbele ya watu.

Hutolewa kwa usemi halisi na huanzia na kuishia kwa alama za usemi.

Muundo

Anwani (HOTUBA KUHUSU...)

Utangulizi (kutaja hadhira kuanzia walio mashuhuri, kuwasalimu, kujitambulisha na kuwakaribisha na kutambulisha kiini cha hotuba)

Yaliyomo (kutaja na kufafanua hoja)

Hitimisho (shukrani na kuwatakia mema katika shughuli zao za kila siku)

Ratiba

Mpangilio wa jinsi shughuli fulani inavyofanyika kulingana na wakati fulani uliotengwa k.m. sherehe ya arusi, mazishi, siku ya michezo, kutoa zawadi n.k.

Muundo

Kichwa (Ratiba ya shughuli gani, ya nani, mahali na tarehe, mgeni wa heshima: ...Wageni mashuhuri: 1....2....3....)

Makaribisho

Maombi

Kutoa tuzo

Kutoa shukrani

Kufungwa kwa maombi

Kuondoka/kufumkana

Shajara

Daftari ambayo huhifadhiwa matukio yanayofanyika kila siku. Yaweza kuwa ya siku moja, wiki au mwezi mmoja.

Aina

a) Ya kibinafsi

JUMANNE 30/8/10

Leo tulizuru...

b) Rasmi (hutumiwa katika ofisi)

SHAJARA

JUMANNE MEI 7, 2008

Onyo

Makatazo.

Tahadhari

Julisho
kuhusu
jambo
hatari.

ONYO!
USISIMAMISHE WALA
KUEGESHA GARI KWENYI ENDO
HII II

Ilani Julisho, tangazo au notisi.

ILANI

TAFADHALI USITUMIE SIMU
YA MKONO NDANI YA BENKI

ILANI YA SERIKALI KUHUSU KUZUKA KWA UGONJWA WA KIPINDUPINDU

Serikali imetoa ilani kwa wananchi kuhusu kuzuka kwa ugonjwa wa kipindupindu. Kila mwananchi anatakikana kuzingatia mambo yafuatayo ili kudhibiti maambukizi.

- Mtu asinywe maji kabla kuyachemsha
- Kupika chakula hadi kiive vizuri
- Kutoenda haja nje bali kutumia vyoo vya mashimo
- Mtu anawe mikono yake kwa sabuni baada ya kutoka msalani
- Mtu asile matunda au mboga za majani bila kuziosha kwanza
- Anayeonyesha dalili ya ugonjwa wa kipindupindu apelekwe katika kituo cha afya mara moja.
- Uchuuzi wa vyakula umepigwa marufuku
- Ufuliaji nguo motoni pia umepigwa marufuku

Watakaokaidi maagizo katika (g) na (h) watachukuliwa hatua kali za kisheria ya kutozwa faini ya shilingi elfu tano au kifungo cha miezi miwili gereza.

Matangazo

Majulisho kuhusu jambo fulani.

a) Arifa

SHULE YA UPILI YA GATWE

Anwani, tarehe

USAJILI WA ...

Sahihi

Jina

Cheo

b) Kibiashara

Sifa

Lugha kwa kifupi

Chuku

Takriri

Alama ya (!) na (?)

Michoro

Maonyo

Maelezo kukihusu

Kinavyotumika

Ubora wake

Watengenezaji

JINUNULIE UNGA WA MAHINDI WA

c) Kifo

TANGAZO LA KIFO

Tunasikitika kutangaza kifo cha

...Alikuwa...

Mungu aiweke roho yake mahali pema peponi

d) kazi

SHULE YA UPILI YA GATWE

Anwani, tarehe

NAFASI YA KAZI YA UHASIBU

SIFA ZA MWOMBA KAZI

JINSIA

Awe wa jinsia ya kike.

UMRI

Awe na umri wa miaka isiyopungua 25 na isiyozidi 40.

ELIMU

i. Awe na shahada ya uhasibu kutoka chuo kikuu au awe na shahada ya diploma ya juu ya uhasibu

ii. Awe amepata alama ya c katika kingereza

KAZI

i. Kuidhinisha hati za malipo za shirika

ii. Kusimamia shughuli za uhasibu katika idara inayohusika

UZOEUVU/TAJIRIBA

Awe na uzoevu wa kazi usiopungua miaka 5 kwenye shirika au taasisi kubwa.

DINI

Awe muumini wa dini ya kikristu na awe ameokoka.

MUDA WA KAZI

Kuanzia saa mbili hadi saa kumi na moja jioni na masaa mengine ikibidi.

MSHAHARA

Mshahara utategemea elimu ya anayehusika lakini utakuwa baina ya ksh 24,000 na ksh 45000.

MAELEZO YA ZIADA

- i. Maombi yote yawe yamewasilishwa kabla ya tarehe 30 mei 2010.
- ii. Maombi yatumwe kwa:
Katibu,
Halmashauri ya shule ya upili ya Gatwe,
Anwani
- iii. Maombi yatakayopelekwa baada ya muda wa mwisho hayatajibiwa.
- iv. Maombi yaandamane na hundi ya shilingi elfu moja ambazo hazitarejeshwa.

Maagizo/Maelekezo

Maelezo kuhusu namna ya kufika mahali kutoka kituo fulani au maelezo kuhusu njia ya kutumia kitu au huduma fulani.

Sifa

- a) Maelezo wazi
- b) Michoro au ramani
- c) Dira
- d) Huhusika maonyo
- e) Tarakimu k.m. 1×3
- f) Matumizi ya herufi nzito.

Mifano

- a) Maagizo ya daktari kwa mgonjwa wa kisukari.
- b) Maelekezo ya kutoka nyumbani hadi shuleni mwenu.
- c) Jinsi ya kutumia dawa za wadudu

Kujaza Fomu

Karatasi ambayo ina nafasi ya kuandika maelezo ambayo yanatakiwa.

- a) Soma fomu kwa makini kabla ya kujaza chochote.
- b) Andika maelezo kwa muhtasari.
- c) Usijaze kama huna hakika kwenye sehemu Fulani.
- d) Usifutafute.
- e) Itumie alama inayostahili wakati wa kujaza fomu.

MAELEZO YA KIBINAFSI

TAREHE.....

JINA.....

JINSIA.....

UMRI.....

TAREHE..... YA

KUZALIWA.....

URAI.....

NAMBARI..... YA

KITAMBULISHO.....

KAZI.....

MKOA.....

WILAYA.....

SIMU.....

SAHIHI.....

TAREHE.....

Hojaji

Maswali ambayo hutumiwa kama msingi wa kufanyia utafiti na huelekezwa kwa mhojiwa.

Aina

a) Hojaji Wazi

Hojaji yenye maswali ambayo mhojiwa anaruhusiwa kuyajibu kwa maneno yake mwenyewe.

UCHAGUZI NA VIONGOZI

1. Una maoni gani kuhusu uchaguzi wa kila baada ya miaka mitatu?

2. Kwa nini una maoni hayo?

3. Wewe ungependelea utaratibu gani wa uchaguzi?

4. Je ni kweli viongozi hung'ang'ania mamlaka?

.....
.....
.....

5. Je viongozi hung'ang'ania uongozi kwa sababu zipi?

a)

.....

b)

.....

c)

.....

b) Hojaji Funge

Hojaji ambapo mhojiwa anapewa majibu kadha ambayo anatakiwa kuchagua mojawapo bila kuwa na uhuru wa kuandika atakayo.

MATATIZO YA KIJAMII

Tia alama kwenye jibu unaloafiki

a) Jamii yetu inawakandamiza wanawake? Ndiyo () La ()

b) Tatizo kubwa la jamii yetu kwa sasa ni umaskini na ugonjwa. Kweli () Si kweli ()

Mialiko

Barua ambayo hupeleka taarifa kwa mtu kumuomba ahudhurie sherehe fulani.

a) Rasmi (kadi au barua rasmi)

Muundo

Jina la mwalikaji/waalikaji
(Bwana/mabwana/bibi/kasisi/daktari

Jina la mwalikwa

Sherehe (ndoa, mchango wa pesa, Kuna aina mbili za mialiko.

Kusherehekea/kuadhimisha...)

Kuhusu nani

Mahali pa kukutanika

Tarehe

Wakati

Anwani na nambari ya simu ya mwalikaji ambapo jibu litapelekwa

kushoto chini (Majibu kwa...wima)

b) Kirafiki (barua ya kirafiki)

Sehemu ya mwili itoe habari zote muhimu katika mwaliko.

Risala

Taarifa inayotoka kwa mtu au watu inayoeleza haja fulani k.m. risaala ya rambirambi, risala ya heri njema, ya waajiriwa kwa mwajiri au kinyume.

RISALA YA RAMBIRAMBI/HERI NJEMA KWA...KUFUATIA

Mimi wako...

Resipe

Jumla ya hatua na kanuni ambazo hufuatiwa na mtu anayenuia kupika au kuandaa kitu fulani.

UPISHI WA PILAU

Walengwa/walaji

Mipakuo mine (kwa watu wanne)

Viambata

a) Vikombe viwili vya mchele

b) Gramu 25 za mafuta ya majimaji

c) Vijiko viwili vidogo vya pilau masala

d) Nusu kilo ya nyama

e) Vitunguu vinne vya ukubwa wa wastani

f) Vikombe vinne vya maji

Hatua za Upishi

a) Kaanga vitunguu katika mafuta hadi rangi yake ikaribie rangi ya udhurungi

b) Chemsha nyama pekee hadi ilainike

c) Ongeza nyama kwenye sufuria yenye vitunguu na upike kwa dakika tano

d) Ongeza mchele na uchanganye kwa mwiko

e) Ongeza maji na uache mchanganyiko utokote kwa dakika kumi na tano

f) Pakua pilau ikiwa tayari

Orodha Ya Mambo

a) Mlolongo wa vitu vilivyoandikwa.

MAHITAJI MUHIMU YA KURUDI SHULENI TAREHE 5/1/2010

a) Sukari kilo mbili

b) Dawa ya meno ya gramu hamsini

c) Koko gramu 500

d) Sabuni sita za kipande

e) Kalamu nne za rangi

f) Penseli moja

g) Rangi ya viatu ya gramu 40

Tahakiki

a) Maandishi ya kuchambua maandishi ya fasihi.

USASA WAKUTANA NA UKALE

Anwani: Kitumbua Kimeingia Mchanga

Mwandishi: Said A. Mohamed

Mchapishaji: Oxford University Press

Mhakiki: Amina Fuzo
Maudhui
Meme
a Barua ambazo huhusisha matumizi ya
ya vifaa vya umeme kama talakilishi,
kiepesi/nukulishi/faksi au simu ya
mkonono/tamba/rukono.
Barua za Mdahilisi/Pepe
a Ambazo hutumwa kwa tarakilishi
kwa njia ya mtandao.
Ijumaa Machi 30, 2007 saa 08:09:19
Kutoka: aisha@yahoo.com
Kwa: ahmed@african online.ke
Nakala kwa: amina @ mwananchi.com
MINT/KUH:
Barua ya kawaida
Hitimisho: Aisha Kizito Makwere
Memo

a Taarifa fupi ambayo huandikwa
ofisini kuhusu mambo ya ndani
kutoa maelekezo, maelezo au

kukumbusha kuhusu jambo fulani.
Ujumbe huwa mfupi na huhusu suala
moja tu.

SHULE YA UPILI YA GATWE

Anwani

MEMO

REJ: km/01/06

KUTOKA: Mwalimu Mkuu

KWA: wafanyakazi wote

MADA: likizo fupi

TAREHE: 28/2/2011

Ujumbe

Sahihi

Jina

Cheo (mwalimu mkuu)

Taarifa

a Kuarifu kuhusu habari mpya
UCHOCHEZI

Hitimisho

Mariga Mununga

Mwanahabari

Wasifu

a Maelezo ya mtu kuhusu mtu
mwingine tangu kuzaliwa mpaka
alipo au kufa kwake.

WASUFU WA NDUGU YANGU JUMA

Tawasifu

a Maelezo ya mtu kujihusu

TAWASIFU YANGU

Vidokezo

Jina lake/lako

Jinsia

Anakotoka

Umri

Kuzaliwa

Maumbile

Elimu

Kazi

Hadhi ya ndoa

Lugha

Lakabu na sababu

Umaarufu

Uraibu

Wasifutaala/Wasifu Kazi

Maelezo rasmi kuhusu mtu binafsi
ambayo huambatanishwa na barua ya
kuomba kazi.

WASIFUTAALA WANGU

MAELEZO BINAFSI

Jina : Farida Almasi

Juma

Tarehe ya Kuzaliwa : 7-6-1980

Umri : miaka 22

Mahali pa kuzaliwa : Voi

Jinsia : mwanamke

Hadhi ya ndoa :

Nimeolewa/kapera

Nambari ya kitambulisho : 12345678

Uraia : Mkenya

Lugha : Kiswahili,

Kingereza, Kikuyu

Anwani ya kudumu : S.L.P. 1600,

Voi

Barua pepe :

Farial@yahoo.com

Simu tamba : 9876543210

ELIMU

Chuo Kikuu

cha Maseno (Shahada ya Uhasibu)

Shule ya upili

ya Shimoni (Shahada ya KCSE)

1978-1987

Shule ya Msingi

ya Umazi (shahada ya KCPE)

TAJIRIBA

Mpaka sasa

Mhasibu katika

shule chekechea ya Mtakatifu Yohana

HABARI ZA ZIADA

URAIBU

- a) Kusoma vitabu vya sarufi na fasihi
- b) Kutembelea wajane, mayatima na wagonjwa
- c) Kuandika mashairi

AZIMIO LANGU

- a) Kupaa kitaaluma kwa kuendeleza masomo yangu hadi kiwango cha uzamifu
- b) Kuwa mhasibu bora zaidi nchini kwa

matendo na kuwapa wananchi huduma za kufaa

WAREJELEWA

1. Profesa Hassan Muoso,
Chuo Kikuu Kenyatta,

S.L.P.43844,
Nairobi.

2. Maimuna Njavu Mukota,
Shule ya Upili ya Alliance,
S.L.P. I 234,
Nairobi.

Kumbukumbu

Maelezo kuhusu yaliyojadiliwa na kuafikiwa katika mkutano.

Muundo

Kichwa (kumbukumbu za mkutano wa kamati/jopo gani, uliofanyika wapi, tarehe gani, saa ngapi hadi gani na majira)

Waliohudhuria (mwenyekiti, katibu, mweka hazina, wanakamati)

Waliotuma udhuru kwa kutohudhuria

Waliokosa kutuma udhuru wa kutohudhuria

waalikwa

Ajenda

- a) Kufunguliwa kwa mkutano (KUMB 3/2009)
Kufunguliwa kwa mkutano, mwenyekiti kuwakaribisha na kuwashukuru waliohudhuria na kumwomba ... aongoze kwa maombi.
- b) Kusoma na kudhibitisha kumbukumbu za mkutano uliotangulia
Kusomwa na katibu, aliyependekeza na aliyedhibitisha.
- c) Masuala yaliyotokana na kumbukumbu hizo
(a) KUMB 8/2008 ununuzi wa miti
- d) Shughuli nyinginezo
- e) Kufunga mkutano (KUMB 7/2009)

Mkutano uliisha saa ngapi, maombi yaliongozwa na nani, na mwingine ukapangwa kuwa wa siku gani.

Maneo kama walikubaliana, waliafikiana, alipendekezwa, ilisemekana, waliambiwa, ilionelewa ni bora, walishauriwa, ilidaiwa, aliomba, n.k.

THIBITISHO

KATIBU

TAREHE.....

SAHIHI

MWENYEKITI

TAREHE

SAHIHI

Ripoti

Maelezo kuhusu mtu, kitu au tukio

- a) Ripoti ya Kawaida

Swali huanzia kwa 'Wewe kama katibu wa chama...'

Muundo

Kichwa (ripoti ya kamati/jopo gani)

Utangulizi (maelezo mafupi ya jumla kuhusu chama)

Shughuli za chama (i, ii, iii)

Hitimisho (matumaini, mwito kwa wengine wajiunge, wajitahidi)

Ripoti imeandikwa na (jina, cheo/katibu, sahihi, tarehe)

- b) Ripoti Maalum

Kichwa (ripoti ya jopo la kutathmini usalama barabarani)

Utangulizi/Hadidu za rejea (ripoti ilihitajika na kamati gani, uchunguzi ulifanywa kubainisha nini, matokeo kuelezewa chini pamoja na mapendekezo kutolewa)

Jopo (majina na vyeo vya wanajopo waliohusika)

Utaratibu/ hatua za utafiti (wanakamati walifanya nini (kamati iliwahoji...ilifanya ukaguzi wa magari, iliwapa baadhi ya wasafiri hojaji wakajaza, ilipiga picha za video, mashauriano)

Matokeo (kamati iligundua kuwa: (a)

Mapendekezo (suluhisho la shida)

Hitimisho (ripoti imeandikwa na, sahihi, jina, cheo/katibu, tarehe 21 Machi 2011.

3. UTUNGAJI WA/INSHA ZA KISANII

- a) michezo ya kuigiza
- b) hadithi fupi
- c) mashairi

- d) mafumbo
- e) vitanza ndimi

USHAIRI

Istilahi za Kishairi

1. arudhi
 - sheria za jadi zinazofuatwa na watunzi wa mashairi:
 - a) kugawa shairi katika beti
 - b) beti kugawika katika mishororo inayolingana kiidadi
 - c) mishororo kugawika katika vipande
 - d) mishororo kuwa na mizani zinazolingana kiidadi (urari wa mizani)
 - e) kuwa na vina vya kati na vya mwisho vinavyotamkika kwa namna sawa (urari wa vina)
 - f) mtoshelezo wa beti au beti kutoa wazo kamili
2. bahari
 - aina tofauti tofauti za mashairi k.m. ukara
3. ubeti/beti
 - I kifungu katika shairi kinachojitosheleza kimaana
4. mshororo
 - mstari katika ubeti
5. mwanzo
 - mshororo katika ubeti
6. mloto
 - mshororo wa pili katika ubeti
7. mleo
 - mshororo wa tatu katika ubeti
8. kimalizio
 - mshororo wa mwisho ambao haurudiwi katika kila ubeti
9. kibwagizo/mkarara/kipokeo/kiitikio
 - mshororo wa mwisho ambao hurudiwarudiwa katika kila ubeti na hubeba maudhui au kiini cha shairi.
10. kipande/mgao
 - sehemu katika mshororo ambayo huonyeshwa na koma na huwa na kina
11. ukwapi
 - kipande cha kwanza katika mshororo
12. utao
 - kipande cha pili katika mshororo
13. mwandamizi
 - kipande cha tatu katika mshororo
14. mizani

silabi zinazotamkika katika mishororo

15. urari wa mizani
 - kuwepo kwa idadi sawa ya mizani katika mishororo
16. kina/vina
 - silabi zinazotamkika kwa namna sawa zinazopatikana katikati na mwishoni mwa sentensi.
17. urari wa vina/vue
 - kuwepo kwa silabi zinazotamkika kwa namna sawa

Aina za Mashairi

- a) mashairi la arudhi/ushairi wa kijadi
 - a Ambayo huzingatia sheria za jadi za utunzi wa mashairi.
- b) mashairi huru
 - Ambayo hayazingatii sheria za jadi za utunzi wa mashairi.

Mashairi ya Arudhi

- a) Aina
 - i. tathmina (mshororo mmoja katika kila ubeti)
 - ii. tathnia (miwili)
 - iii. tathlitha (mitatu)
 - iv. tarbia (minne)
 - v. takhmisa (mitano)
 - vi. tasdisa (sita)
 - vii. ushuri (kumi)
- b) Bahari
 - viii. mtiririko (mfanano wa vina vya kati na vya mwisho katika shairi zima)
 - ix. ukara (vina vya mwisho kufanana na vya kati kutofautiana)
 - x. ukaraguni (vina vya kati na vya mwisho kutofautiana katika shairi zima)
 - xi. kikwamba (mishororo kuanza kwa neno fulani katika shairi zima)
 - xii. pindu (neni au maneno mawili ya mwisho ya kila mshororo kutumiwa kuanzia mshororo unaofuata) k.m. kicha changu wachezea. Wachezea kichwa changu.
 - xiii. Tenzi/tendi (mgao mmoja, kina kimoja)
 - xiv. Mathnawi (migao miwili, vina viwili)
 - xv. Ukawafi (migao mitatu, tumbuizo 8,8,8)
 - xvi. Ngong'ara (majibizano)
 - xvii. Malumbano
 - (kujinaki/kuonyesha ugwiji)

akimdunisha mshairi mpinzani ili kutaniana)

xviii. Msuko (mshororo wa mwisho mfupi kuliko inayotangulia)

xix. Sakarani (mchanganyiko wa bahari)

xx. Dura mandhuma (kauli/swali katika ukwapi na mjalizo/jibu katika utao k.m. shida zikishinda, hazishindiki. Unalolipenda, halipendeki. Unapopaenda, hapaendeki)

xxi. Gungu (mizani 12, kina kimoja cha mwisho)

xxii. Upeo (mishororo inayozidiana ki mizani)

xxiii. Kikai (mizani 12, 4:8 au 8:4, hakuna ulinganifu wa mizani katika ukwapi na utao)

xxiv. Zivindo (hutoa maana tofauti za neno k.m.

xxv. Sumbila (kila ubeti una kimalizio tofauti na beti nyingine)

c) Muundo/Umbo/Sura ya Nje

xxvi. Kutaja idadi ya beti

xxvii. Mishororo mingapi katika kila ubeti

xxviii. Vipande vingapi katika kila mshororo-aina

xxix. Mpangilio wa mizani na jumla k.m. ukwapi 8, utao 8, jumla 16.

8 8

8 8

8 8

8 8

xxx. Mpangilio wa vina au kufanana, kutofanana katika shairi zima au vina vya mwisho kufanana na vya kati kutofautiana-bahari

na ma

na ma

na ma

ka ba

Vina na Mizani

8a 8b

8a 8b

8a 8b

8c 8b

xxxi. Kibwagizo(linacho au halina. Kinakili kama kipo)

xxxii. Majibizano (ngonjera)

xxxiii. Malumbano (majinaki)

d) Uhuru/Idhini za Kishairi

a kibali mshairi alichonacho kukiuka sheria fulani.

i) Inkisari (kufupisha ili kuwe na urari wa mizani na vina. Aghalabu huonyeshwa kwa matumizi ya ritifaa k.m. 'sikate-usikate)

xxxiv. Mazda/mazida (kurefusha neno ili kuwa na urari wa mizani na vina)

xxxv. Tabdila (kubadilisha tahaja ya neno bila kuzidisha au kupunguza mizani k.m. siachi-siati)

xxxvi. Utohozi

xxxvii. Kuboronga/kufinyanga sarufi (kubadili mpangilio wa maneno katika sentensi k.m. upesi jielimishe)

xxxviii. Kiswahili cha kikale/ujadi (mtima, ngeu, insi, mja)

xxxix. Lahaja k.m. ficha-fita

xl. Matumizi ya ritifaa

e) Lugha ya Nathari

lugha ya kawaida na kimtiririko

Kutotumia koma au vipande

Kutumia maumbo ya kawaida ya maneno

Ubeti kutengewa aya moja

Kuondoa uhuru na kusanifisha lahaja na kikale

f) matumizi ya lugha/fani

g) matumizi ya maneno (kama yalivyotumiwa)

h) ujumbe

i) maudhui

j) dhamira

kusimanga, kusuta, kudharau, kusifu, kufunza, n.k.

Mashairi Huru

Sifa/Mbinu

a) urudiaji

i) wa neno (takriri neno)

ii) wa kifungu (usambamba)

Umuhimu

i) kuisisitiza ujumbe

i) kutia ridhimu/mapigo fulani katika usomaji

b) mishata

a) mishtari ambayo haikamiliki. Mistari toshelezi ni mistari iliyokamilika.

- c) sehemu za beti kuingizwa ndani

Umuhimu

ili kuisitiza

kuzifanya zionekane wazi

Ulinganishaji wa Shairi la Arudhi na Shairi Huru

Kufananisha

- a) yote mawili ni sanaa ya ushairi
- b) mishororo kupangwa katika beti
- c) yametumia mbinu za lugha za namna moja
- d) alama za kuakifisha zinazofanana
- e) kufanana kimuundo
- f) uhuru wa kishairi

Kutofautisha

- a) moja ni la arudhi jingine ni huru
- b) mishata
- c) sehemu za beti kuingizwa ndani
- d) kuwa au kutokuwa na urari wa mizani
- e) kuwa au kutokuwa na urari wa vina
- f) tofauti kimaudhui
- g) idadi ya beti
- h) idadi ya mishororo katika beti
- i) vipande
- j) kutumia alama za uakifishi tofauti
- k) uhuru wa kishairi

MASUALA IBUKA

Magonjwa

Aina

- d) malaria
- e) mafua
- f) macho
- g) ngozi
- h) meno
- i) kifua kikuu
- j) homa ya mapafu
- k) kifaduro
- l) zinaa (kaswede/syphilis)
- m) kipindupindu
- n) homa ya matumbo
- o) homa ya mapafu

p) shinikizo la damu

q) ugonjwa wa moyo

r) matumbwitumbwi/machapwi

s) saratani

t) utapia mlo

u) ukambi/surua

v) tetewanga

w) homa

x) malale

Jinsi ya Kujikinga na Magonjwa

Kula chakula chenye virutubisho vyote na madini

Kutotumia chumvi, sukari au mafuta mengi

Kufanya mazoezi

Kupimwa mara kwa mara

Kupika vyakula vizuri

Kunawa mikono na macho

Kuchemsha maji au kuyatia dawa kabla ya kuyanywa

Kutozini au kutumia kinga

Chanjo kwa watoto

Kutochangia vifaa kama vitana na nyembe na mavazi ili kujikinga na magonjwa ya ngozi.

Kulala ndani ya neti iliyotiwa dawa

Kufyeka nyasi karibu na nyumba na kutupa mikebe iliyo na maji

Kuweka dawa kwenye vidimbwi ili kuua mbu

Kutotumia vileo kama vile pombe na sigara

Kuzuia kunyeshewa na mvua na kuvaa mavazi mazito wakati wa baridi au usiku

Kukohoa au kupiga chafya mtu akiwa ameziba pua na midomo na kutotema kikohozi ovyo

Kutubu dhambi, kujua Mungu na kuomba kwa afya ya kiroho

Ukimwi

Ugonjwa unaosababishwa na virusi vya HIV unaofanya mwili kupungukiwa na kinga dhidi magonjwa.

Njia za Maambukizi

- a) Uzinzi, ubakaji au ulawiti
- b) Tohara ambapo ngariga anatumia kisu kimoja kwa watahiriwa wote
- c) Kuchangia vifaa vyenye ncha kali k.v. nyembe, vinyoleo n.k.
- d) Utumiaji wa sindano moja na vifaa vya upasuati ambavyo havijatiwa dawa au kutokoswa ili kuua viini
- e) Wanawake kuambukiza watoto wakijifungua
- f) Kuongezewa damu ambayo haijapimwa au haijapimwa vizuri.
- g) Utumiaji wa dawa za kulevya kwa kujidunga kwa sindano moja
- h) Ulevi kumfanya mtu kupotewa na utambuzi kisha kufanya ngono na mtu aliyeambukizwa.
- i) Kubusu mtu aliye na virusi ukiwa na vidonda kinywani

- j) Wakati wa ajali watu walio na viini wanapojeruhiwa na kutokwa na damu na inafikia majeraha katika miili ya wasio na hivyo viini

Dalili

Kukohoa kwa muda mrefu
Kuendesha kwa muda mrefu
Kupoteza hamu ya kula
Kukonda au kupoteza uzani wa zaidi ya kilo 10 kwa muda mfupi
Mwili kudhoofika/unyonge
Kunyonyoka nywele
Jipu Imwilini
Mwasho mkali katika ngozi
Vidonda kinywani na kooni
Homa na kutokwa na jasho jingi usiku
Magonjwa ya kifua kikuu na homa ya mapafu
Saratani ya ngozi
Kuvimba shingoni
Utaahira wa akili k.v. kusahau na kutokumbuka mambo

Madhara

Jamaa kuathirika kisaikolojia wakiona mtu wao akiteseka na ugonjwa
Vifo kwa kuzidiwa na ugonjwa
Huzuni baada ya mgonjwa kuaga dunia
Watoto kuachwa wakiwa mayatima baada ya wazazi kufa
Gharama kubwa ya kugharamia matibabu
Unyanyapaa/kutengwa/kubaguliwa
Ndoa kuvunjika kutokana na lawama
Ubakaji wa watoto wa kike ili kujitakasa
Kuathiri uchumi wa nchi pesa nyingi zinapotumiwa kununulia dawa za kupunguza makali hata za kifua kikuu
Serikali kupoteza wataalamu iliyogharamia elimu yao kulazimika kuajiri wataalamu kutoka nje kwa gharama ya juu sana

Jinsi ya Kujikinga

Kutofanya zinaa kabla na nje ya ndoa
Walioambukizwa kutumia dawa za kupunguza makali (A.R.Vs)
Aliyebakwa kupewa dawa za A.R.V kabla ya saa 72
Kuwapa mama waja mzito wenye virusi dawa kabla ya kujifungua kuinga mtoto

Ngariba kutotumia kisu kimoja kwa watahiriwa wote

Kutumia sindano mpya hospitalini na matumizi ya dawa za kulevya

Kupima damu vizuri kabla ya kuwaongezea wagonjwa

Kupimwa kabla ya ndoa na mara kwa mara ili kujua hali ili kujikinga dhidi ya maambukizi au kujitunza kama mtu ameambukizwa

Kutumia mipira

Walioambukizwa kutofanya mapenzi bila kinga ili wasipate virusi aina tofauti na sugu au magonjwa mengine ya zinaa

Kula chakula vinavyofaa na kufanya mazoezi

Kupata matibabu wakati ufao mtu anapougua magonjwa mengine

Kumjua Mungu ili kumwamini na kumtumainia ili kuondoa uoga na mahangaiko na hivyo kumwezeha mtu kuishi siku zaidi

Unyanyasaji/Udunishaji wa Wanawake na Utamaduni/Taasubi ya Kiume

Kutorithi mali

Wanawake wajane kunyang'anywa mali na kufukuzwa

Ndoa za wake wengi (uke wenza)

Kupata watoto wengi

Kurithi wanawake

Kupashwa tohara

Kutawishwa au kunyimwa uhuru wa kutoka

Kutoelimishwa eti kwa akiolewa hatafaidi familia, atapanda wanaume vichwa au atakuwa malaya

Ndoa za mapema/lazima zinazosababisha kukatiza elimu yake (mahari haiwezi kurudishwa)

Kulazimishwa kuolewa na mtu asiyempenda

Kunyimwa haki ya kusema

Kupigwa na kutusiwa

kubakwa

Kutalikiwa

Wanaume kutokuwa waminifu kwao hata kuwanyima mahitaji na kuwapa mahawara zao

Wanaume kupuuza majukumu ya kukimu familia

Ubadhirifu wa wanaume na hali wake zao ndio walifanya kazi za kupatia hizo pesa

Kubughudhiwa

Kulaumiwa mtoto akikosekana hata mke
mwingine kuolewa
Mahali pa mwanamke kuwa nyumbani au
haruhusiwi kufanya kazi ofisini au kuongoza
Kulazimishwa kuvaa mavazi aina fulani na
kukatazwa kuvaa aina mengine
Kufanyishwa kazi za nyumbani kama
mtumwa
Kudhibitiwa na wanaume zao kwa sababu ya
vivu.
Kunyimwa ajira kwa vile akipata mimba
atajikokota kazini na atahitaji likizo baada ya
kujifungua.
Ajira ya mtoto wa kike ambapo anafanyishwa
kazi ya sulubu na kupewa mshahara duni
Suluhisho
Hatua kali za kisheria kwa wanaowapiga,
wanaowabaka na wanaotekeleza mila ya
tohara na ndoa za mapema
Kufanya kampeni dhidi ya mila zinazochangia
udunishaji wa wanawake
Kuwashauri watoto wa kike badala ya
kuwapasha tohara
Kuanzisha makao ya watoto wa kike
wanaotishiwa na mila mbaya
Kumwelimisha mwanamke kuhusu haki zake
Kuhimiza wanawake kupigania haki zao
Serikali kutenga pesa za kuelimisha watoto
wa kike ili kuwapa uwezo wa kiuchumi kwani
wengi hunyanyaswa kutokana na umaskini na
ujinga.
Mashirika ya kutetea haki za wanawake kama
FIDA na Maendeleo ya Wanawake.
Hazina ya kutoa mikopo kwa makundi ya
wanawake k.v. K.W.F.T
Kuwapa wanawake nafasi sawa za ajira na
katika uongozi.
Kupunguza alama ambazo wasichana
wanazopaswa kufikisha ili kujiunga na vyuo
vya elimu ya juu.
Kubuni sheria za kuwawezesha kumiliki mali
Jinsi Wanaume Wanavyodhulumiwa
Kupigwa
Kuchomwa kwa maji moto
Kukatwa sehemu nyeti
Wanawake kutokuwa waminifu kwao
Kutusiwa
Kutofuliwa nguo
Kunyimwa chakula
Kunyimwa unyumba kama njia ya kulipiza
kisasi au kumwadhibu

Kufanyishwa kazi fulani k.v. kufulishwa nguo
na kupikishwa mke akiwepo hata mbele ya
wageni
Kuzomewa/ kugombeza
Kunyimwa pesa kama hana ajira
Ufisadi
Uovu, ubaya au uharibivu.
Aina
Wanafunzi kudanganya katika mtihani
Kufanyiwa mtihani na watu wa nje
Kutoza mwanafunzi wa kidato cha kwanza
pesa au chakula kama nyama ili kuwalinda.
Kujipakulia chakula kingi.
Waalimu wakuu kuitisha hongo ili kuruhusu
wanafunzi wajiunge na shule zao
Kupita wengine katika foleni wanapokwenda
kupata chakula au chai hata benki
Kurudishiwa bakaa/chenji nyingi dukani na
kutoirejesha kwa muuza duka.
Kuokota pesa njiani na kutoulizia ni za nani
Kughushi stakabadhi za mtihani, hati za
umiliki shamba
Kunakili kanda za muziki za wengine na
kuziua
Wajiri kuajiri watu wa familia zao au
makabila yao
Daktari kuitisha hongo ili amhudumie
mgonjwa
Polisi kuitisha hongo ili aruhusu magari ya
huduma kwa umma yasiyofaa kupita
Kutohoa maziwa au kuyaongezea maji ili
yawe mengi
Wenye maduka kuuza bidhaa kwa bei ghali
Kuuza bidhaa kama sukari, nyama, nafaka,
gesi na mafuta ya petroli ambazo
hazijatimiza uzani unaotakikana
Madereva wanaoendea mafuta ya petroli
kuuza kiwango fulani cha hayo mafuta na
kuongezea ya taa au diseli
Kuuzia watu dawa bandia zisizotibu
magonjwa
Ulanguzi wa dawa za kulevya
Kuiba pesa kwa kutumia risiti bandia au
kufuruisha bei za bidhaa ili pesa zilizo juu
wahusika wagawane
Kutoa ushahidi wa uongo
Kunyang'anya wajane na yatima mali zao
Uporaji wa mali ya umma k.v. nyanja za
kuchezea watoto na misitu
Hakimu kuchukua hongo aididimize kesi
Madaktari kutoza wawele ada ya juu hata
kuwafanyia upassuaji wasiouhitaji ili wapate
pesa.

Wafanyakazi wa halmashauri za miji
kujificha wanapomwona mtu akiegesha gari
ili wadai anakwepa kulipa ada ya uegeshaji ili
wahongwe au walikokote gari wapate pesa
zaidi.

Sababu Ya Watu Kuushiriki Ufisadi

Tamaa ya kutajirika

Kutofahamu madhara/matokeo yake

Kukosa njia za kukimu mahitaji

Mishahara au mapato duni yasiyomwezesha

mtu kukimu mahitaji yake au ya familia

Kutotosheka kwa kile mtu alichonacho

Hofu ya kupata hasara au kukosa ajira

Kutomjua mungu hivyo hawana imani

Kuzugwa au kutekwa nyara kimawazo na

kuwa mtumwa na shetani

Wengine hulichukulia kama jambo la kawaida
tu au hali ya maisha

Imani kuwa siku hizi mtu hawezi kupata
chochote bila kutoa hongo

Madhara

Vifo kutokana na aajali barabarani au
kutotibiwa bila hongo

Majeruhi wa ajali za ajalini wengine hulemaa
wasiweze kujifanyia kazi zao

Kufutiliwa kwa matokeo ya mtihani

Kufukuzwa shuleni au chuoni

Umaskini kutokana na utoaji hongo ya pesa
nyingi kisha kutopata kazi na ununuzi wa
bidhaa kwa bei ghali

Kushuka kwa viwango vya elimu wasiohitimu
ipasavyo wanaporuhusiwa kujiunga na shule
ama vyuo fulani

Kushuka kwa viwango vya huduma kwa
umma kutokana na kuajiriwa kwa watu
ambao hawajahitimu vizuri.

Afisi za serikali kuchomwa wafisadi
wakijaribu kusitiri ushahidi wa ufisadi

Nchi kurudishwa nyuma kiuchumi na
kimaendeleo kutokana na pesa za miradi au
ambazo zingewekezwa katika vitega uchumi
kuporwa

Kupoteza ajira baada ya kufutwa kazi
kutokana na ufisadi

Familia kuteseka baada ya kupoteza ajira

Kufungwa jela kwa wanaopatikana na kosa la
ufisadi

Uharibifu wa mazingira na madhara
yanayoendana nao kutokana na ufyekaji wa
misitu

Kudidimiza haki pale kesi inakatwa vibaya
kutokana na hongo hata asiye na makosa
aweza kufungwa

Viongozi wafisadi katika mashirika na asasi
kupoteza nyadhfa

Suluhisho/Njia za Kuukabili Ufisadi

Hatua kali kisheria kwa wafisadi Kulipa

wafanyakazi mishahara mizuri

Kuelimisha kuhusu madhara ya usisadi

Kufuta kazi wafisadi

Kunyang'anywa pesa au mali walizopata
kifisadi

Watu kutangaza mali zao k.v. kwa kujaza
fomu kudhihirisha hayo

Shirika la kukagua vipimo na ubora wa bidhaa

Majina ya wafisadi kutangazwa hadharani

Ukaguzi wa hesabu za matumizi ya pesa
katika asasi za serikali

Shirika la kupambana na ufisadi

Kufumania wafisadi

Kupiga picha kwa kamera ya video wafisadi
k.v. polisi wakichukua hongo

Kujifunza kutosheka kwa kile mtu
alichonacho na kuishi maisha ya kiwango
chake.

Kuarifu polisi au shirika la mkupambana na
ufisadi kuhusu visa vya ufisadi

Kumjua na kumcha Mungu

Dawa za Kulevya/Mihandarati

Dawa ambazo huathiri utendakazi wa mwili.

Sababu za Kutumiwa

Masurufu au kuwapa vijana pesa nyingi za
matumizi

Kujipa burudani

Shinikizo la rika kwa vijana

Ukosefu wa ushauri/kutojua madhara

Matangazo ya biashara

Shida k.v. ukosefu wa ajira na mahitaji ya
kimsingi

Marafiki wabaya

Kukaa katika mazingira zinamotumiwa

Malezi

Kuvunjika kwa ndoa

upweke

Kujitoa haya k.m. makahaba

Shida kazini

Kudanganywa zina manufaa k.m. kumpa mtu
nguvu ya kufanya kazi au kuerevusha

Kujipa hisia za kuwa huru na ujitambuaaji

Madhara

Magonjwa k.v. saratani na ya zinaa

Vifo kutokana na ajali, magonjwa au dawa zenyewe
Kuiba ili kupata pesa za kununulia dawa za Ubakaji
Hufilisi watu kwa kutumia pesa nyingi hata kuuza au kuzikodisha mali zao ili kuzigharamia
Jamaa kuathirika kisaikolojia wanapoona mwenzao akiKushindwa kuendelea na masomo.
Visa vya ubakaji.
Kupotoka kimaadili k.m. kuwa mwenye matusi, kupiga wengine, kuwa mgomvi hata mzinifu.
Kuwa mchafu kama fungo k.m. kutooga, kutofua nguo, kutochanua nywele n.k.
Kuhisi mambo yasiyokuwepo (hallucination).
Wengine kushindwa kuolewa na kutoweza kupata watoto k.m. watumiaji wa miraa.
Kuvunjika kwa ndoa kutokana na kupiga mke, kutumia pesa vibaya.
Kufutwa kazi k.m. kutokana na ulevi.
Wazimu
Uhalifu
Jamaa ya mtumizi kuteseka ikimwona mwenzao akiangamia kutokana na kuzitegemea dawa za kulevya
Mhusika huathirika kimwili na kisaikolojia
Huathiri ukuaji wa mwili na akili
Wazimu
Huathiri uwezo wa kufikiri kwa kuua seli za ubongo
Hufanya mtu kupotoka kimaadili k.m. upyaro, vita, uchoyo, uzinifu
Kuvunjika kwa ndoa
Kufukuzwa shuleni
Kufungwa jela
Kuzaa watoto ambao hawajatimiza uzani wa wastani
Kufa kwa neva na viungo kukatwa
Suluhisho
Kuelimisha watu kuhusu madhara ya dawa za kulevya
Watu kumjua Mungu
Matibabu ya kurekebisha watumwa wazo
Kujitenga na marafiki wabaya
Kutoingia katika mandhari zinamotumiwa
Maelekezo kuhusu dawa za matibabu kufuatwa ipasavyo
Kutotumia dawa za matibabu kwa matumizi mengine yasiyo ya kutibu
Ukaguzi wa wageni na mizigo katika viwanja vya ndege

Hatua za kisheria kwa walanguzi, wauzaji na watumiaji
Kuongeza nafasi za ajira
Kukomesha matangazo ya biashara ya dawa hizo
Kuandika matahadharisho katika chupa na pakiti za vileo
Uhalifu/Utovu wa Usalama
Chanzo
Umaskini kusababisha wizi na uisadi
Dawa za kulevya kusababisha wizi au kubaka
Marafiki wabaya
Malezi mabaya
Malezi mabaya k.m. mtoto akiiba na kupelekea wazazi, wazazi hawamuulizi alikotoa vitu hivyo.
Tamaa ya mali kufanya watu kuiba, kushiriki ufisadi, n.k.
Hasira au kushindwa kujidhibiti kusababisha kumpiga na kumuumiza mtu hata kumuua
Tamaa kubwa au uchu kusababisha ubakaji.
Chuki na wivu huweza kusababisha mauaji
Suluhisho
Hatua kali za kisheria
Kuongeza askari kwani idadi yao ni dogo ikilinganishwa na raia
Kuunda vikundi vya kujilinda
Vituo vya polisi kuongezwa
Vitu vya thamani kuwekwa mahali salama k.m. benki
Kutotembea nyakati za usiku
Kutoendea mahali kusikofaa k.v. vichochoroni
Kuweka ua na lango
Mavazi yanayofaa kuzuia ubakaji
Kutoa mafunzo ya kujikinga
Nambari za simu za dharura za kuripotia uhalifu
Kumjua Mungu
Kuongeza nafasi za ajira
Haki za Binadamu
Kuishi
Kuingiliana/kutangamana
Uhuru na usawa
Elimu
Makazi
Afya
Kiwango cha kurithisha cha maisha
Chakula
Kuabudu
Ajira ya watoto
Kufanya kazi
Kumiliki mali

Kutunzwa uzeeni/ hifadhi ya jamii/wasio na uwezo
 Kupiga kura
 Kutobaguliwa
 Kutoteswa kuminya habari
 Uhuru wa kuongea/usemi
 Kutembea na kuishi popote
 Kesi kuendeshwa kwa haki
 Kujitetea
 Kuoa au kuolewa na unayemtaka
 Utulivu k.m. mtoto au mke asipigwe ama kuteswa
 Huduma za matibabu
Jina na utaifa wakati wa kuzaliwa
 Mtoto mlemavu apewe huduma maalum
 Alindwe kutokana na mateso, kazi ya sulubu na kuhusishwa vitani
 Alindwe dhidi ya mila na tamaduni zisizofaa
 Haki ya kupata burudani
 Haki ya faragha/ kuhifadhi siri zake
 Asiajiriwe
 asiteswe
Jinsi ya kuwalinda na kuwatunza watoto
 Sheria kubuniwa za kuwalinda
 Hatua kali kisheria kwa wanaodhulumu watoto
 Shirika la kupigania haki za watoto
 Makao ya watoto wanaokimbia wa dhuluma
 Hazina ya wizara na maeneo bunge ya kufadhili watoto maskini (bursary)
 Watoto kuelimishwa kuhusu haki zao
 Kuelimisha wananchi kuhusu umuhimu wa kulinda mtoto
 Elimu ya bure ili watoto maskini wafaidi
 Shule maalum kwa watoto walemavu
 Wananchi kuchanga kusaidia watoto maskini
 Mekanisa kusaidia watoto yatima
 Shule kuwapa watoto maskini ufadhili
 Mazingira
 Hali au mambo yanayomzunguka kiumbe katika sehemu anakoishi.
Jinsi Yanavyoharibiwa
 Kufyeka misitu ili kupata mahali pa makazi ama kulima
 Kufuga mifugo kupita kiasi
 Kutupa taka ovyoovyoo
 Moshi kutoka katika magari na viwanda huchafua hewa
 Dawa na mbolea za kemikali za kilimo huchafua udongo na maji.

Migodi kuacha mashimo ardhini ambayo hujaa maji na kuwa hatari kwa binadamu na kizalio cha mbu.
 Kelele za vyombo vya mziki, viwanda, honi za magari na ndege
 mafuriko kuchanganya choo pamoja na maji safi
 Taka kutoka nyumbani na viwandani kuelekezwa mitoni.
 Madhara
 Ongezeko la joto duniani
 Mvua za gharika
 Uhaba wa mvua
 Ukame na njaa
 Uhaba wa maji
 Kufa kwa wanyama wa majini kama samaki
 Magonjwa na vifo kutokana na kuathiriwa na maji machafu
 Magonjwa ya mapafu kutokana na hewa chafu
 Suluhisho
 Kupanda miti kusiko na miti na kule misitu imefyekwa
 Elimu kuhusu madhara ya kuharibu mazingira na jinsi ya kuyatunza Uhaba wa maji.
 Kukagua viwabda na hatua za kisheria kama vinavyoachilia taka katika mazingira
 Kutumia samadi badala ya mbolea za kemikali na dawa za kiasili kuua wadudu katika mimea na mifugo
 Kutaifisha misitu
 Askari wa kulinda misitu
 Kutumia kawi mbadala na ambazo hazichafui mazingira k.v. kutokana na maji na jua
 Mashimo na mapipa ya kutupa taka
 Kuweka mifugo kulingana na eneo la malisho
 Kutolima kando ya mito
 Kutia choo cha binadamu dawa kabla ya kukiachilia mitoni
 Kutumia magari ya umma
 Kutumia taka kama malighafi na kutumia vile vitu vyaweza kutumika tena
 Usalama Barabarani
 Vyanzo vya ajali
 Madereva kutohitimu vizuri
 Magari mabovu
 Kutotii sheria za barabarani
 Njia mbovu
 Kubeba abiria na mizigo kupita kiasi
 Kuendesha magari kwa kasi
 Waabudu shetani kusababisha magari kupoteza mwelekeo

Kupita magari mengine bila uangalifu
 Ulevi
 Wenda miguu kutokuwa waangalifu
 wanapovuka barabara
 Kutodhibiti usukani vizuri
 Uchovu kusababisha usingizi
 Dawa za matibabu
 Abiria kutolalamika au hata kumwambia
 dereva aendeshe kwa kasi wafike haraka
 Kuchanganyikiwa
 Suluhisho
 Hatua za kisheria kwa wakiukaji kanuni za
 barabarani
 Kuondoa polisi wafisadi barabarani
 Kukarabati barabara
 Ukaguzi wa magari ili kuhakikisha yafaa kuwa
 barabarani
 Kufunza madereva upya
 Mikanda au mishipi ya kujifunga kuzuia
 kujeruhiwa vibaya na vifo ajali ikitokea
 Kuweka vidhibiti mwendo
 Vifaa vya kutambulia madereva walevi na
 kasi ya magari
 Uangalifu wakati wa kupita magari mengine
 Kuwa mwangalifu wakati wa kuvuka barabara
 Sayansi na Teknolojia
 Uvumbuzi wa umeme unaotumiwa kuangazia
 na kuendesha vyombo vingi
 Matibabu kuwezesha watu kuishi kwa muda
 mrefu k.m. dawa,chanjo, upasuaji,
 upachikwaji viungo, miale ya kutibu saratani,
 n.k.
 Kurahisisha na kuharakisha usafiri k.m.
 magari, pikipiki, ndege, k.m.
 Kurahisisha na kuharakisha mawasiliano
 kunakosaidia wakati wa dharura k.m. rununu,
 mtandao, nukulishi, n.k.
 Upashaji wa habari kuwezesha kupata habari
 kutoka kote duniani k.m. satalaiti, mtandao,
 redio, runinga, n.k.
 Utengenezaji bidhaa viwandani kuharakishwa
 kutokana na mitambo inazoendesha na
 tarakilishi
 Mimea na mifugo wanaokomaa haraka na
 walio na mazao mengi
 Roketi inayowezesha kwenda katika mwezi
 na sayari nyingine
 Silaha kama bunduki za kupambana na
 maadui na wahalifu
 Burudani bora k.m. sidi, video, mtandao, n.k.
 Madhara
 Uavyaji mimba
 Mauaji ya huruma

Tishio la dunia kuangamia kutokana na silaha
 za nuklia na viini vinavyotengezewa
 maabarani
 Uhalifu kuongezeka kutokana na wingi wa
 bunduki, simu na mtandao
 Vyakula kutokana na mimea ina mifugo
 iliyokuzwa kisayanzi kudhuru afya
 Wizi wa viungo vya mwili hata kuhasiwa bila
 hiari
 Ajali za barabarani na za ndege zinazoua
 watu wengi
 Upotoshaji kimaadili kama vile filamu chafu
 katika mitandao na sidi
 Kutumia vijusi kutengenezea viungo
 Ongezeko la joto duniani kutokana na
 uchafuzi wa hewa
 Ugaidi kutokana unaotekelezwa kwa
 mabomu
 Simu za Rununu
 Faida
 Kurahisha na kuharakisha mawasiliano
 Kupunguza gharama za usafiri
 Mtandao huelimisha na hufahamisha habari
 Kutuma pesa
 Kuweka pesa/akiba
 Burudani k.m. nyimbo, michezo
 Kupiga nduru uhalifu unapotokeo
 Ajira kwa wauzaji na watengenezaji
 Ushuru kwa serikali
 Shajara, kalenda, kamera, kikokotozi
 Madhara
 Burudani kusababisha ajizi
 Uhalifu
 Gharama kubwa hasa kuweka chaji na malipo
 kabla ya kutumia kuongea au mtandao
 Mtandao kupotosha kimaadili
 Hutoa miale ambayo yaweza kusababisha
 saratani
 Kudanganya katika mitihani
 Kufungwa jela kutokana na arafa za vitisho
 na matusi
 Runinga/magazeti
 Burudani
 Habari
 Ajira kwa wanahabari na watangazaji
 Matangazo ya biashara
 Kufunza maadili k.m. michezo ya kuigiza na
 vichekesho.
 Kutuwezesha kufahamu sehemu nyingine za
 nchi na dunia
 Kuelimisha k.v. vipindi vya fasihi
 Utalii
 Kuangazia sehemu na watu wenye shida

Kukuza lugha
Kukuza uzaleno
Madhara
Ajizi
Kupotosha kimaadili
Filamu ziazohimiza watu kuwa wazinifu.
Matangazo ya vileo
Kuenezea chuki na propaganda
Kuiga utamaduni wa kigeni usiofaa k.v.
mavazi, talaka
Gharama ya kununulia
Kutopata muda wa kushauri watoto na
kuomba
Wanafunzi kutosoma jioni
Mke na mume kutoongea kujadili mwelekeo
wa familia
Wanaume kuchelewa kurudi nyumbani usiku
wakitazama mpira
Migogoro kwa kutaka kutazama vipindi
tofauti
Kelele na usumbufu kwa waliolala
Utalii
hali ya kusafiri mbali ili kuvinjari au kufurahia
mandhari
Faida
Fedha za kigeni
Ajira katika hoteli, udereva, n.k.
Uhifadhi wa mazingira
Kuboresha kwa miundo msingi
Mapato kwa serikali kutokana na ada ya
kuingilia mbugani na kodi za mikahawa
Amani na maelewano nchini na duniani
Kuhifadhi mila na tamaduni zetu
Kupa nchi umaarufu duniani
Maeneneo kame kuweza kutumiwa ipasavyo
kama kivutio chao
Soko kwa mazao ya kilimo
Kuwapa wauzaji vinyago mapato
Ubaya
Magonjwa k.v. ya zinaa
Matumizi ya mihandarati
Tabia zisizofaa k.v. Usenge zinazovunja ndoa
na kueneza magonjwa kama ukimwi
Upuuzaji wa miradi ya maendeleo serikali
ikijengea watalii hoteli za kifahari na viwanja
vya ndege ambavyo hutumika kwa nadra
sana
Kusababisha watoto kuacha shule ili wawe
wanawaelekeza wapate pesa
Kuhimiza mauaji wa wanyama kwa kununua
pembe na ngozi

Kelele za magari yao husumbua wanyama na
kukanyaga na kuharibu lishe yao
Jinsi ya kuvutia watalii zaidi
Kudumisha usalama
Kuimarisha miundo msingi
Kutangaza nchi na vivutio nje
Kupunguza malipo katika hoteli za watalii
Kufahamisha wananchi kuhusu vivutio kupitia
vyombo vya habari
Kuongezea wafanyakazi mishahara ili kuweka
akiba waweze kuzuru maeneo yenye vivutio
Kuwapa wafanyakazi likizo ya kutosha
Umaskini
Suluhisho
Kuongeza nafasi za ajira
Kutoa mikopo rahisi kulipa
Kupunguza bei ya pembejeo
Elimu ya bure
Kupigana na ufasidi
Upangaji uzazi ili kupunguza idadi ya watu
Bei bora ya mazao ya kilimo
Kazi kwa vijana
Ukeketaji
Sababu
Kupunguza tamaa
Njia ya kukomaa
Mila na tamaduni
Madhara
Kifo kwa kutokwa na damu sana
Uenezaji wa magonjwa
Shida wakati wa hedhi na kujifungua
Ndoa kuvunjika
Kibali cha kujiingiza katika myenendo isiyofaa
Utengano kati ya waliotahiriwa na ambao
hawajatahiriwa -migogoro
Kuzua utabaka baina ya waliopashwa na
wasiopashwa tohara
Suluhisho
Hatua za kisheria
Elimu kuhusu madhara
Mawaidha kwa wasichana
Makao ya watoto
Njaa
Kilimo cha unyunyizaji maji
Kupunguza bei za pembejeo
Njia bora za kuhifadhi mazao
Mimea na mifugo inayokomaa haraka
Utumizi wa samadi na mbolea
Kuelimisha wakulima kuhusu kilimo bora
Kutayarisha mashamba mapema
Serikali kununua mazao ya wakulima na
kuyahifadhi

Dini
 Uzuri
 Kufunza maadili
 Kusaidia maskini
 Kuanzisha shule na hospitali
 Ajira kwa padri, kasisi n.k.
 Kuandaa watu kwa maisha baada ya kifo
 Kufariji/kuliwaza wenye dhiki
 Ubaya
 Tamaa ya pesa
 Biashara
 Ubakaji wa watoto
 Kuuza uponyaji
 Nyingine kutosaidia wenye shida
 Vita/jihadi
 Kuruhusu waovu bora watoe pesa
 Kutoenda hospitalini
 Kuendeleza maovu k.v. uzinifu, ushirikina,
 uabudu shetani, n.k.
 Maasi ya vijana
 dawa za kulevya
 shiniko la kikundi
 filamu mbaya
 kudhibitiwa kupita kiasi
 kukosa nidhamu
 malezi mabaya/udekezaji
 kubomoka kwa msingi wa jamii
 Ufukara kusababisha kujiunga na makundi
 haramu
 Kukata tamaa
 Kutumiwa vibaya na wanasiasa
 Suluhisho
 Kujiondoa kundini
 Kuimarisha uchumi
 Kuwashauri vijana
 Kujenga udhabiti wa jamii
 Kuwaadhibu kulingana na makosa yao
 Vijana kujisaka na kujikosoa
 Vijana kumjua mungu
 Uhuru wa kadiri
 Uongozi bora
 Malezi bora
 Kuongeza nafasi za ajira

 Umoja na Utangamano katika Familia
 Kuheshimiana
 Utiifu na unyenyekevu
 Kuwa na usemi
 Kuvumiliana na kusameheana
 Uaminifu na kuaminiana
 Kutochagulia watoto taaluma na wachumba
 Wazazi kutolazimisha watoto taaluma au kozi
 wasizotaka

Kutumia pesa vyema bila ubadhirifu
 Kutopendelea na kulinganisha watoto
 kiuwezo
 kutotumia dawa za kulevya
 Kuomba pamoja
 wazazi kutopendelea watoto fulani
 Baba kutimiza majukumu yake ya kukimu
 jamii
 Kutodhibiti mke na watoto kupita kiasi
 Uadilifu
 Kushiriki kazi
 Mambo yanayoathiri utafa/umoja na
 utangamano/amani
 Ufisadi k.v. kuajiri watu kimapendeleo
 Ukabila
 Viongozi kueneza chuki
 serikali kutoakisi uwakilishaji wa taifa zima
 Usalama kukosekana
 Ukosefu wa ajira
 Matamshi mabaya ya viongozi
 Kupanda kwa gharama ya maisha
 Majanga ya kiasili
 Kutojenga miundo msingi kwa usawa
 Kupendelea maeneo fulani katika ugawaji wa
 raslimali
 Ukimbizi wa ndani kwa ndani
 Ubomoaji wa nyumba
 Suluhisho
 Lugha ya taifa
 Kukabiliana na ufasidi
 Usawa katika ugawaji wa raslimali
 Kuelimisha kuhusu umoja wa kitaifa
 Tamasha za kitamaduni
 Kutalii sehemu nyingine za nchi
 Ndoa za makabila tofauti
 Serikali ya muungano
 Viongozi wachochezi kuchukuliwa hatua
 kisheria
 Matatu
 Faida
 Kurahisisha na kuharakisha usafiri
 Ajira
 Ushuru
 Biashara
 Huduma za dharura
 Madhara
 Ajali
 Wizi
 Ufisadi wa polisi kuongezeka
 Kuongeza nauli ghafla
 Ujeuri wa madereva na mataniboi
 Kuchelewesha watu njiani
 Magazeti

Habari za taifa na kimataifa
 Kuelimisha k.m. kuhusu afya
 Kuburudisha k.m. vibonzo
 Matangazo ya biashara
 Ajira k.m. wahariri, wauzaji
 Mapato kwa serikali
 Kutangaza nafasi za ajira
 Elimu k.m. uchambuzi wa vitabu vya fasihi na mashairi
 Hutumiwa kufungia bidhaa
 Ubakaji
 Sura mbaya
 ulevi
 Ulemavu
 Unyonge wa kiakili
 Kushindwa kudhibiti jicho na tamaa za mwili
 Njaa ya kimapenzi
 Kisasi
 Kujihisi duni
 Kisomo duni
 Mavazi
 Athari
 Waliobakwa huathirika kisaikolojia
 Kujikosea heshima na kujihisi mchafu
 Magonjwa ya zinaa
 Mimba zisizotakikana
 Vifo
 kujeruhiwa
 Kupoteza imani na wanaume/wanawake
 Kutengwa
 Kufungwa jela
3. UTUNGAJI WA KISANII
 Mashairi mepesi (huru/arudhi)
 Hadithi fupi
 Vitendawili
 Mafumbo/chemshabongo
 Vitanza ndimi
 Michezo ya kuigiza
 Mambo ya Kuzingatia katika Uadishi wa Insha
 maagizo
 Usijibu swali usilolielewa
 Uandishi mzuri wa nambari ya swali unalofanya
 Kuandika vidokezi
 Kuandika kila hoja katika aya yake
 Kuanzia aya kwa njia tofauti
 Lugha sahili
 Miundo tofauti ya sentensi
 maudhui
 muundo

Kichwa kwa herufi kubwa, kipigwe mstari na kisizidishe maneni sita
 Upatanisho/uwiano za kisarufi
 Tahajia/hijai
 Kuakifisha
 Mtiririko
 Uhalisi
 tafsiri ya moja kwa moja k.m. kurudisha mlango, mguu wa gari, kutoa/kuweka nguo
 Maadili (lugha na mawazo safi na mtazamo wa kusaidia taifa)
 Urefu
 Uasilia (utungo wako si kurejelea vitabu vya fasihi)
 Usafi (mwandiko unaosomeka na ambao haujapigwapigwa mistari na kufutwa)
 Tamathali za usemi
 Msamiati na tamathali zinazokubalika wala si za kupachika. Usitumie msamiati wa kishairi k.v. mtima, ja, n.k.
 Kutofupisha k.v. k.m., n.k., Bi.
 Kutumia kistari ikiwa neno linaendelea katika mstari wa pili na kutokata silabi
 Herufi f, u, i, j, m, l
 Kutaja na kueleza kikamilifu
 Kukamilisha maneno
 Kutotenganisha sehemu za neno k.m. walilo zungumzia, walioenda
 Kutounganisha maneno k.m. kwasababu, ni mimi
 Mdokezo kuoana na maneno yako.
 Usiongeze maneno kwenye dondoo la kumalizia.
 Kutoweka dondoo ni kupotoka
 Kusoma insha baada ya kuandika
4. UANDISHI WAKAWAIDA
 Ufahamu
 Kuelewa
 Kuandika idadi ya hoja kulingana na alama
 Hoja kwa muhtasari
 Andika hoja ulizo na uhakika nazo kwanza
 Kuorodhesha hoja kwa nambari wala si kistari
Jibu lililokamilika
 Kutoa majibu kutoka katika ufahamu si fikra zako
 Maana za maneno kama yalivyotumiwa kwa muundo ule ule
 Muhtasari/Ufupisho
 Kutoa mawazo makuu huku kiini cha taarifa kikidumishwa.
 Hatua

kulinganisha

Andika nambari za aya

Soma makala

Elewa swali

Andika mambo muhimu ukizingatia swali

ukiondoa maneno yasiyo muhimu

Usibadilishe chochote hata kama unatakiwa

kutumia maneno yako

Andika hoja kikamilifu

Andika nakala safi ukizingatia mtiririko

Epuka viunganishi vingi

Zingatia idadi ya maneno uliyopewa

Zingatia kanuni za uandishi

Piga mshazari nakala chafu

Matumizi ya lugha

Kuzingatia sehemu za swali

Sehemu zinazobadilika

Kuzingatia neno moja moja

Kuzingatia hatua au mbinu

Kutojibu maswali kwa pupa

Kusoma jibu ili kusahihisha makosa

Kuelewa swali k.m. tunga sentensi moja, eleza maana

Tunga sentensi fupi

Kuonyesha neno, fungu la maneno au kiambishi unachotumia kutunga sentensi

Kubainisha (eleza kikamilifu kwa kuandika neno au maneno na jina lake)

Tahajia k.m. yabwa, kitendo

Isimu jamii

Kutaja, kueleza na kutoa mifano

Fasihi

Kufikiri ili kuelewa swali

Usijibu maswali zaidi ya manne. Kama jibu halikuridhishi, lipige mshazari

Maagizo (swali la kwanza ni la lazima, usijibu maswali mawili kutoka sehemu moja

Chagua maswali utakayoweza kujibu na kupata hoja nyingi

Andika nambari vizuri

Usiandike hoja nyingi kuliko alama

Andika hoja ulizo na uhakika nazo kwanza

Hoja kwa aya moja

Kutaja, kueleza kikamilifu na kuthibitisha kwa mifano kutoka kitabuni (kutaja alama moja, kueleza mbili)

Usirudie hoja kwa njia tofauti

Kutochanganya wahusika

Kusoma vitabu mara nyingi ili kujua dondoo limetolewa wapi

Maswali ya dondoo (msemaji, anayeambiwa, wapi, lini)

Maswali ya kujadili

Swali la methali